

بررسی نقش تزیینات در ارتقای کیفیت فضایی خانه‌های سنتی یزد "براساس مطالعه موردی خانه شفیع پور یزد"

حسین مهدوی پور **، علی اکبر شریفی مهرجردی *، مریم اسلامی نصرت آبادی ***

تاریخ دریافت مقاله:

1391/11/01

تاریخ پذیرش مقاله:

1396/02/26

چکیده

یکی از عناصر کیفیت‌دهنده به فضاهای سکونتی در دوره‌های مختلف تزیینات بوده، که به اشکال متفاوتی تجلی یافته است. معماری در ادوار گوناگون محملی جهت حضور هنرهای گوناگونی مانند خوشنویسی، گچبری، آینه‌کاری، نقاشی و ... بوده است. این هنرها نقش مهمی در کیفیت‌دهی به فضای های مسکونی داشته‌اند. بر این اساس است که امروزه آثار بسیاری از هنرمندان بنام کشور در بدنه بناهای تاریخی به یادگار مانده است. امروزه رویکردهای مختلف معماری و تزیینات باعث جدا شدن این هنرها شده و در نتیجه نقش هرکدام از آن‌ها در کیفیت‌دهی به فضا از یکدیگر تفکیک و کم‌رنگ گردیده است. در این رابطه سوالی که مطرح می‌شود این است که تزیینات در گذشته چه نقشی در کیفیت‌دهی به فضاهای سکونتی ایفا می‌نموده است؟ و پیرو این سوال، سوال دیگری مطرح است که آیا می‌توان رابطه‌ای بین تزیینات و معماری جستجو کرد؟

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی، تحلیلی و پیمایشی با بررسی جایگاه تزیینات در یک مصداق معماری گذشته تلاش دارد رابطه تزیینات و کیفیت فضای معماری را شناخته و معرفی نماید. این امر مهم با مطالعه میدانی و در نظر گرفتن خانه شفیع پور یزد به عنوان یک مصداق ارزشمند، به مطالعه نقش تزیینات به خصوص نقاشی در کیفیت فضاها و شیوه حضور این هنرها در فضاهای مختلف آن پرداخته و در ادامه با بررسی تزیینات موجود در فضاهای این خانه به دسته‌بندی انواع تزیینات به کار رفته در آن و توصیف هر کدام می‌پردازد. پژوهش حاضر یک نظام از شکل مواجه شدن با تزیینات جهت طراحی فضا را بیان کرده و جایگاه تزیینات در فضای معماری را تبیین می‌کند. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که تزیینات در کیفیت فضای معماری نقش مهمی داشته که مهمترین نقش آن بالا بردن صفات کیفی فضا است. همچنین دارای مولفه‌های مهمی است که در مسیر فرایند طراحی معماری جهت خوانایی و هویت‌دهی به فضاها نقش اساسی دارند و طراحان باید به نوع تزیینات و میزان آن متناسب با فضا توجه نمایند. امید است نتایج حاصل از این مقاله مورد استفاده طراحان و هنرمندان قرار گیرد.

واژگان کلیدی: تزیینات، کیفیت، فضای سکونتی، ادراک فضا، خانه شفیع پور یزد.

* استادیار، عضو هیئت علمی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه یزد، ایران.

** استادیار، عضو هیئت علمی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه یزد، ایران.

*** کارشناس ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه یزد، ایران. maryam.eslami.n@gmail.com

مقدمه

در گذشته هنر به عنوان تأمین کننده نیازهای روانی و «حس زیبایی» (رید، 1386: 2) انسان در محیط زندگی وی وارد می شده است. در دوران مدرن تزئین از معماری جدا شده و هنرهای مختلف از همدیگر تفکیک شده اند. تا آنجا که تزئیناتی مانند نقاشی به صورت تابلو یا پرده های مستقل از کالبد معماری مطرح می شوند. لذا زمینه لازم جهت حضور اثر هنری در معماری مهیا نیست.

مشاهده آثار گذشته معماری در سرزمین های مختلف نشان می دهد که معماری در گذشته با هنرهای بسیاری آمیخته و ترکیب می شده است، به طوری که بناهای گذشته مجموعه ای از شاهکارهای هنری می باشند. در سبک های مختلف معماری مثلاً باروک یا آرت نوو عناصر تزئینی و ساختاری در یکدیگر ذوب شده بودند. حتی عناصر سازه ای به ترتیبی تغییر فرم یافته بودند که علاوه بر حفظ عملکرد فیزیکی خود نقش عنصر تزئینی را نیز ایفا می نمودند (گروتر، 1386: 508-507). تزئینات در ایران نیز پرکاربرد بوده است. بناهای مهم همه اعصار در ایران اغلب به رنگ، نقاشی های دیواری، گچبری های برجسته یا طرح های بدیع آجرچینی و کاشی کاری مزین هستند و ارتباط نزدیک و متقابلی بین همه هنرهای ایران با یکدیگر وجود دارد (پوپ، 1382: 132-133). پیشینیان ما بدنه مساجد جامع، کلیساها، کاخ ها و خانه های خود را با هنرهای متنوع تزئین می کردند و هنرمندان در خدمت طراحی فضا بوده اند. در این گونه فضاها وحدت هنرها دیده می شود. با توجه به این تفاوت ها بین رابطه معماری و هنر در گذشته و امروز، و برای جوابگویی به سؤالاتی مانند: «آیا تزئینات در کیفیت فضاهای سکونتی نقشی داشته اند؟»، نگارندگان با استفاده از روش تحقیقی که در ادامه شرح

داده می شود به بررسی نقش در کیفیت فضاهای سکونتی می پردازند.

چارچوب تحقیق

هدف این مقاله، ارزیابی نقش تزئینات به خصوص نقاشی دیواری در کیفیت بخشی به فضاهای سکونتی می باشد. در این رابطه سؤالاتی مطرح می شود از جمله اینکه، آیا تزئینات در کیفیت فضا نقشی داشته اند؟ و یا، نظام حضور آثار تزئینی در معماری چگونه بوده است؟ برای پاسخ به این دست سؤالات نگارندگان ابتدا با مطالعات کتابخانه ای جایگاه تزئینات در معماری دیروز و امروز را تبیین نموده و سپس با روش توصیفی به مطالعه یک اثر پرداخته که در آن رابطه تزئینات و کیفیت فضا مورد مطالعه قرار می گیرد.

در ادامه برای پاسخگویی به سؤالاتی مانند «آیا نظام یا سازمانی جهت حضور تزئیناتی همانند نقاشی در فضای معماری وجود دارد؟» و «تزئینات چه نقشی در کیفیت فضای معماری داشته است؟»، نگارندگان با انجام مطالعات میدانی به روش مشاهده، مصاحبه و تهیه پرسشنامه به بررسی رابطه تزئینات و فضای معماری می پردازند. بدین منظور با نظر گرفتن خانه شفیع پور یزد به عنوان نمونه موردی به تحلیل تزئینات معماری این خانه می پردازد، تا بتواند یک دسته بندی کلی از شکل حضور تزئینات در فضاهای آن را ارائه بدهد و جایگاه، شکل و شیوه حضور تزئینات در فضای معماری این خانه را تعیین کند. پس از تعیین این جایگاه برای ارزیابی کارکرد تزئینات در کیفیت دهی به فضای معماری، پرسشنامه هایی تهیه شده و در اختیار مخاطبین معماری قرار می گیرد. در گام بعدی نتایج حاصل از این پرسشنامه ها تحلیل شده و در قالب جداول و نمودارها ارائه می شود. لازم به توضیح است که در مرحله بعدی تحقیق باید یافته های آنرا در نمونه های

دیگری مورد ارزیابی قرار داد تا اعتبار بیرونی آن اثبات و تأیید گردد.

جایگاه تزیینات در معماری امروز

دیرزمانی از زمان معمارانی که هم مجسمه‌ساز بودند هم نقاش و پیکرتراش نمی‌گذرد. میکل‌آنژ، داوینچی و در دوران مدرن لوکوربوزیه از جمله این هنرمندان به‌شمار می‌آیند. اما تحولات دهه‌های اخیر باعث تغییرات عمیقی در رشته معماری گردید. همانطور که کالبد بناهای معماری از هنرهای مختلف خالی و تهی گردید، معماران هم از بسیاری از توانایی‌های هنری غافل ماندند. «در سال‌های قبل از 1750 نقاشی و مجسمه‌سازی به‌عنوان تزیینات معماری مطرح بودند، بدین ترتیب آن‌ها نقاشی و مجسمه را بخشی از محیط قلمداد می‌کردند و کارهای خود را بخشی از فعالیت‌هایی می‌دانستند که معماری، نقاشی و مجسمه‌سازی را باهم هماهنگ می‌کرد. امروزه، به سختی می‌توان نقاش یا مجسمه‌ساز تجریدی را پیدا نمود که به‌هنگام خلق آثار خود، محیط خاص را مدنظر داشته‌باشد. (او تنها دیوار خالی یک گالری هنر را پیش خود تجسم می‌کند) و این جدایی نقاشی و مجسمه‌سازی تجریدی از دیگر انواع نقاشی و مجسمه‌سازی از محیط است» (کالینز، 1375: 355). حتی اگر ما جدایی معماری و تزیینات را به شدت کالینز قبول نداشته باشیم، لازم به ذکر است که تزیینات در گذشته رابطه بیشتری با معماری برقرار می‌کرده‌اند، در حالی که این رابطه در دوران مدرن کمرنگ شده است. علت این کمرنگ شدن را باید در قرن نوزدهم و بیستم جستجو کرد. «اشتباه تزیین‌کنندگان قرن نوزدهم در استفاده از عناصر ماشین‌ساز تزیینی نبود بلکه خطای آن‌ها در کاربرد آن‌ها به گونه‌ای سهل‌انگارانه و بی‌تفاوت بود و این همان علتی است که منجر به ابراز

عکس‌العمل منفی در برابر کلیه «عناصر تزیینی کاربردی» در قرن بیستم گردید» (کالینز، 1375: 150). به عبارتی «در سال‌های گذر از سده نوزدهم به سده بیستم، نظریه‌های «کارکردگرایی» هرگونه ارائه‌بندی را مردود شمردند. اما آموزه نفی پیرایه‌های زینتی و پافشاری بر زیبایی سادگی اشیا بیش از دهه 1930 نباید. سپس موجی از گرایش به روکوکو و هنر عصر ملکه ویکتوریا برخاست ولی مفهوم پیشین هنر کاربردی که بنابر آن می‌توان طرح بد یا عادی را به مدد ارائه‌بندی پذیرفتنی کرد، دیگر احیا نشد» (پاکباز، 1389: 656).

تزیینات امروزه به طور مجزا از کالبد معماری مطرح می‌شوند و نقش آن‌ها با گذر زمان از هنر کاربردی به هنری تجربیدی تغییر یافته‌است و هرکدام از هنرها هویتی مستقل پیدا کرده‌اند. «تزیین می‌تواند کمابیش چیزی مستقل باشد: یک مجسمه - حداقل امروزه - مثل یک قطعه مبل در جایی قرارداد می‌شود درحالی‌که نقوش کاملاً به بنا متصل هستند» (گروتر، 1386: 507). شاید بتوان گفت امروزه تزیینات نقش خود را از عنصری ثابت و هویت‌دهنده به فضا از دست داده و به هنری انتزاعی و متناسب گالری‌ها تبدیل گردیده است. این موضوع در رابطه با فرش هم در حال اتفاق است که فرش نقش خود را از عنصری که مهمان داریم فضاهای مسکونی بوده است به تابلوفرش‌هایی می‌دهد که از فضاهای سکونتی جدا می‌گردد. این امر باعث گردیده است که تزیینات امروزه نتوانند شکوه و پویایی گذشته را داشته باشند.

جایگاه تزیینات در معماری گذشته

معماری گذشته، مجموعه‌ای از برآیند دوره‌های مختلف است. ذکر و بررسی تمامی این ادوار در این مقاله نمی‌گنجد. اما تصویری که ما از معماری گذشته داریم از آخرین دوره‌ها به دست ما رسیده است. یکی از آخرین

دورانی که می‌توان تا حدودی رابطه تزیینات و معماری را به روشنی مشاهده کرد، دوران قاجار¹ است. این دوره از نظر فرهنگی، اجتماعی و ... تأثیر زیادی بر دوره‌های پس از خود گذاشته است و از این جهت دوره‌ای قابل تأمل و بررسی محسوب می‌شود. در این بخش مروری اجمالی بر هنر و تزیینات دوره قاجار خواهیم داشت. هدف این بخش تاریخ نگاری نیست بلکه در صدد جستجوی رابطه‌های تزیینات و معماری می‌باشیم.

هنر دوره قاجار دارای سه ویژگی بنیادی است: جدایی فرهنگ ایرانی از سنت اسلامی، ورود عناصر هنر مردمی و عامیانه، وابستگی روزافزون به تأثیرات هنر غربی. هرچند هنر قاجار از نظر کیفی نسبت به ادوار پیشین در سطحی پایین‌تر قرار داشته و از نظر شکوه قابل مقایسه با آن‌ها نبود، با این وجود دارای هویتی کاملاً مستقل می‌باشد (اسکارچیا، 1384: 35). وابستگی به غرب بر هنر دوره قاجار تأثیر گذاشت. «زبان ویژه آکادمی غربی در نتیجه پیوندهای تنگاتنگ با اروپا، با آگاهی و شناخت نخواستگی از سنت بومی تلفیق و ترکیب یافت و صحنه‌های روزمره نقاشی متأخر قاجار را که الهام اصیل مردمی و عامیانه خود را کاملاً از دست نداده بود، تحت تأثیر قرار داد» (اسکارچیا، 1384: 48).

از جمله تزیینات به‌کار رفته در فضاهای داخلی معماری، نقاشی دیواری و گچ‌بری است. این‌گونه تزیینات در معماری گذشته کاربرد زیادی داشته است.² «قاجارها سنت درازآهنگ دیوارنگاری ایرانی را ادامه دادند» (فلور، چلکووسکی، اختیار. 1381: 32). و در عمارت‌ها، کاخ‌ها و خانه‌های خود از این هنر ایرانی بهره بردند. «در دوره قاجار این نقوش تحت تأثیر فضای فرهنگی مآبی هم در صورت و ساختار ظاهری و هم در ساختار درونی دستخوش تغییر و تحول شدند، البته ریشه این تغییرات در صفویه است. در دوره قاجار،

نقش مایه‌های گلدانی با محوریت عناصر طبیعت گرایانه‌ای چون انواع میوه‌ها، گل‌ها و یا حیوانات و پرندگان ترکیب اصلی است. در این نوع ترکیب‌بندی‌ها، حتی نقش‌های ختایی تجزیه و استحاله شده دوره صفوی مجدداً در هنر قاجار به حالات‌های طبیعت‌گرایانه نزدیک می‌شوند» (مکی‌نژاد، 1387: 51-50).

از دوره قاجار بناهایی مانند عمارت شمس‌العماره، کاخ گلستان و خانه‌های مربوط به این دوره در شهرهای مختلف به‌عنوان آخرین نمونه‌های ارزشمند که نشان‌دهنده رابطه تریینات و معماری است، به جای مانده‌اند، این نمونه‌ها انتهایی‌ترین الگوهای هستند که به دست ما رسیده‌اند.

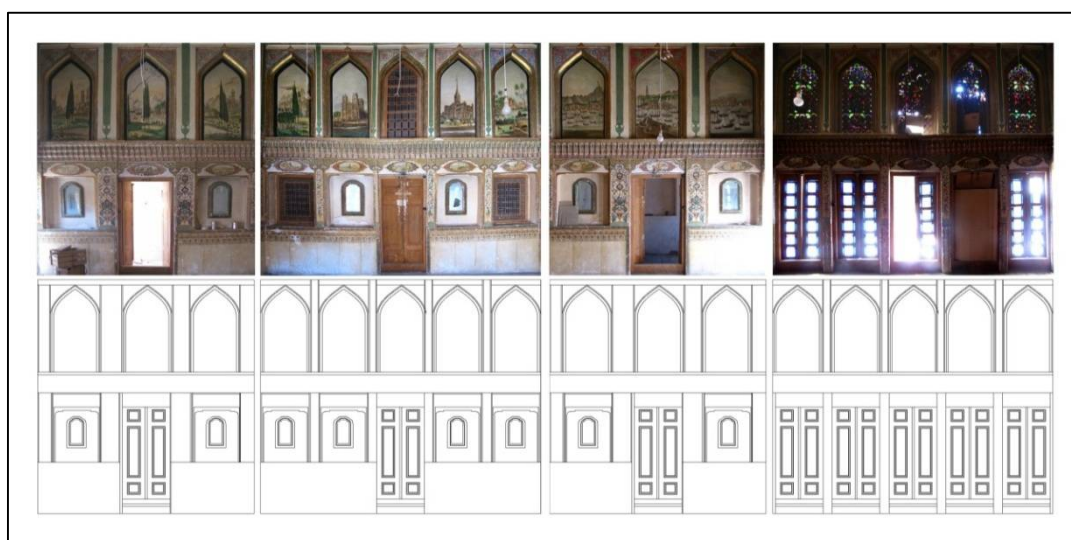
براساس مطالعات میدانی و با توجه به شباهت‌های خانه‌های مختلف دوران قاجار از جمله خانه شفیع‌پور، خانه مودت، خانه ملک‌التجار، کاخ گلستان و عمارت شمس‌العماره، ما می‌توانیم الگوی تقریباً مشابهی برای حضور تریینات در فضاهای سکونت این دوره تصور کنیم لذا براساس مطالعه یک نمونه تا حدی به کشف آن الگو نایل شویم. از این جهت خانه شفیع‌پور یزد که از خانه‌های متوسط و سالم است، انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفت. از ویژگی‌های دیگر این خانه، این است که این بنا در اختیار دانشکده معماری بوده و امکان حضور افراد بسیاری جهت تکمیل پرسشنامه و مراحل تحقیق را فراهم می‌نمود. خانه شفیع‌پور در محله تبریزیان، خیابان قیام، کوچه گلچینان واقع است. «بانی این خانه قاجاری، با قدمتی در حدود صد و پنجاه سال، میرزا شفیع (جد خاندان شفیع‌پور و برادر بانی خانه مرتاض³) است» (حاجی قاسمی، 1378: 74). این خانه «نزدیک به خانقاه نعمت‌اللهی واقع است. بدنه اتاق‌ها گچ‌بری و سقف آن‌ها (تقریباً به اسلوب محل خانقاه نعمت‌اللهی) نقاشی شده و درها و پنجره‌ها مشبک و با شیشه رنگی است» (افشار،

تزیینات گیاهی و حیوانی پوشیده شده است. همچنین در ضلع شمالی حیاط دیگر «اتاق صلیبی شکل مهمان» واقع می‌باشد که این اتاق نیز آکنده از تزیینات است (تصویر شماره 3). در مقاله حاضر تزیینات این دو اتاق مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. در ادامه دسته‌بندی تزیینات واقع در این اتاق‌ها ارائه شده است.

1374: 717). این خانه دارای دو ورودی است، یکی در ضلع غربی و دیگری در زیر ساباط کوی گلچینان و در ضلع شرقی واقع شده است (تصویر شماره 1). با گذر از ایوان شبیدار منتهی به ورودی شرقی به دو بخش بیرونی و اندرونی دسترسی می‌توان داشت. در حیاط بیرونی «اتاق 5 دری مهمان» قرار گرفته است (تصویر شماره 2). بدنه و سقف این اتاق از نقاشی‌های دیواری و سایر

ت 1. پلان خانه شفیع‌پور یزد. مأخذ: نگارندگان.

ت 2. نمای گسترده اتاق خواب مهمان خانه شفیع‌پور یزد. مأخذ: نگارندگان.

ت 3. نمای گسترده اتاق صلیبی شکل مهمان‌خانه شفیع‌پور یزد. مأخذ: نگارندگان.

دسته‌بندی تزیینات معماری خانه شفیع‌پور

تزیینات خانه شفیع‌پور در دسته هنرهای وابسته به طبقه اشراف، قرار می‌گیرد.⁴ عمده تزیینات این بنا شامل آینه‌کاری، گچبری، آرایه‌های چوبی و نقاشی است.

1. آینه‌کاری: در این خانه آینه‌کاری به سه طریق آینه‌های تخت به صورت قاب‌های مستطیلی درون تاقچه‌ها، نقوش آینه‌کاری شده در گچبری سقف و نقوش گیاهی و حیوانی و کتیبه‌های نستعلیق در شومینه دیواری به کار رفته است.

2. گچبری: نقوش هندسی در قالب قطار مقرنس‌ها در اتاق‌های مهمان، نقوش اسلیمی و حیوانی به کار رفته در جداره‌های اتاق صلیبی شکل مهمان از جمله آرایه‌های گچبری این خانه است (تصویر شماره 4).

3. آرایه‌های چوبی: این آرایه‌ها به صورت نقوش گره‌چینی در سطوح درها، منبت‌کاری در فواصل بین درهای ارسی، کنده‌کاری‌های کم‌عمق در قسمت پادری‌ها و مشبک چوبی در پنجره‌ها و نورگیرها دیده می‌شود.

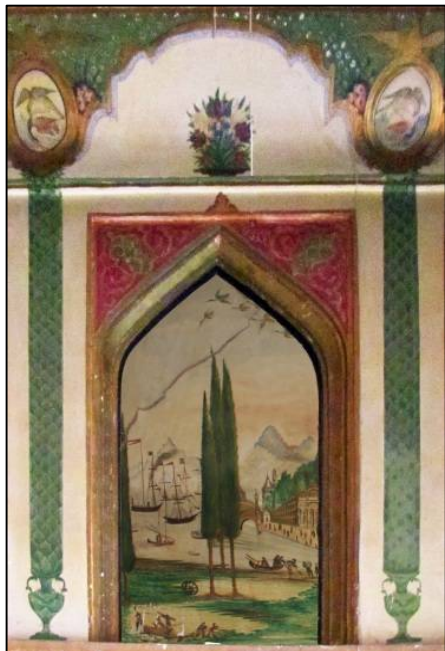
4. کتیبه: در این خانه نقوش کتیبه در سه مضمون پدید آمده، که عبارتند از نوشته‌های مذهبی، اشعار و نام هنرمند خالق تزیینات.

5. نقاشی: از بین تمامی تزیینات ذکر شده تاکنون نقاشی بیشترین سطح اشغال را به خود اختصاص داده

کتیبه‌های بالای تاقچه‌ها و بازشوها، نقوش گیاهی و حیوانی روی سطوح منحنی بین دیوارها و سقف، نقوش گیاهی و حیوانی زیر سقف اتاق‌ها هستند. در ادامه مضامین این نقاشی‌ها بررسی می‌شود:

نقوش گیاهی: بعد از اسلام هنر ما نقش‌هایش را از گیاهان گرفت. عده‌ای علت آن را در مذمومیت بت‌سازی نزد دین اسلام می‌دانند. در نتیجه هنرمندان این دوره به سمت نقوش گیاهی که تصویری از مفاهیم ذهنی‌اند، گرایش پیدا کردند (قنبری، 1385: 132). این دسته از نقوش شامل طرح‌های اسلیمی و ختایی هستند. «به‌طور معمول در ترکیب نقوش گیاهی، اسکلت‌بندی اصلی کار را نقوش اسلیمی تشکیل می‌دهد که از لحاظ بصری استوارتر، قوی‌تر و ضخیم‌ترند و گل و برگ‌های ختایی در لابلائی نقش‌های اسلیمی قرار می‌گیرند» (مکی‌نژاد، 1387: 51). «نقوش اسلیمی خیلی خلاصه و تجریدی ساخته شده‌اند. در حالی که در مقابل، نقوش ختایی گرایش بیشتری به طبیعت دارد» (قنبری، 1385: 136). نقوش گیاهی در خانه شفیع‌پور به‌وفور مشاهده می‌شوند، که گاه در ترکیب با نقوش حیوانی به صورت طرح گل و مرغ در آمده‌اند (تصویر شماره 5). **نقوش حیوانی:** «نقش مایه نقش حیوانات به صورت

مستقل در نقش‌های گرفت و گیر⁵ دیده می‌شود و در سایر موارد بیشتر به صورت ترکیبی با نقوش گیاهی و انسانی به کار رفته است.

ت 5. نقوش گیاهی اتاق خواب مهمان (نقوش تزیینی با گل‌دان در طرفین قاب جناغی، امتداد یافته و به صورت قوس به یکدیگر رسیده که تداعی گر طاق هستند). مأخذ: نگارندگان.

از بین مضامین ذکر شده در نقاشی، سهم عظیمی به نقوش گیاهی اختصاص دارد و در درجه بعدی اهمیت نقوش حیوانی قرار دارند. با توجه به هدف مقاله که به دنبال نقش تزیینات در کیفیت فضاهای سکونتی می‌باشد، لذا تزیینات خانه شفیع‌پور مورد بررسی قرار می‌گیرد. نتیجه این بررسی‌ها در تصویر شماره 6 و جدول شماره 1 ارائه شده است.

مستقل و مجزا و عنصری که به کل ترکیب‌بندی هنری حاکم باشد فقط در هنر ایران رخ داد» (تالبوت رایس، 1375: 33). در این خانه نقوش حیوانی به صورت

ت 4. نقوش گچبری اتاق صلیبی شکل مهمان (گچبری مطابق با جهت‌گیری معماری، به صورت افقی و عمودی شکل گرفته و با نظام معماری هم‌آهنگ شده است). مأخذ: نگارندگان.

نقوش انسانی: «تصاویر انسانی از جمله نقوشی است که از دیرباز در ایران، جهت به تصویر درآوردن با محدودیت‌هایی چون شباهت‌سازی، شخصیت‌پردازی، زاویه دید و جنسیت روبرو بوده است» (مکی‌نژاد، 1387: 68). در این بنا کاربرد پیکره‌های انسانی در منظره‌هایی که زندگی روزمره را به تصویر کشیده‌اند، بارز است. از این نقوش در منظره‌سازی‌های درون تاقچه‌های اتاق خواب مهمان و در اتاق صلیبی شکل مهمان استفاده شده است.

ت 6. سه بعدی اتاق خواب مهمان خانه شفیع پور (نشان دهنده جایگاه تزئینات در این فضا). مأخذ: نگارندگان.

جایگاه معماری	نمونه های تصویری	دسته بندی
اتاق خواب مهمان - درون قابهای ردیف بالایی - بالای تاقچهها و بازوها		منظره سازی نقاشی
اتاق خواب و اتاق صلیبی شکل مهمان حاشیه ازارهها		پرده سازی
- درون قاب بالای آینه ها در اتاق - صلیبی شکل مهمان - سطوح بین قابهای ردیف بالایی اتاق - خواب مهمان - سطوح سقف اتاق ها		نقوش گیاهی

ج 1. دسته بندی تزئینات اتاق های خانه شفیع پور یزد. مأخذ: نگارندگان.

جایگاه معماری	نمونه های تصویری	دسته بندی
اتاق خواب مهمان سطوح بین جداره ها و سقف 		نقوش حیوانی (در اینجا نقش های گرفت و گیر)
اتاق صلیبی شکل مهمان درون نقوش تاقچه ها		نقاشی
اتاق خواب و اتاق صلیبی شکل مهمان - درون نقوش تاقچه ها - فواصل بین تاقچه ها و قاب ها		نقوش گیاهی و حیوانی (گل و مرغ)
اتاق خواب و اتاق صلیبی شکل مهمان منظره سازی های درون تاقچه		نقوش انسانی
جایگاه معماری	نمونه های تصویری	دسته بندی
اتاق خواب مهمان - قطار مقرنس اتاق صلیبی شکل مهمان - قطار مقرنس - نقوش اسلیمی و حیوانی سطح جداره ها	قطار مقرنس 	نقوش اسلیمی و حیوانی گچبری شده
اتاق خواب مهمان - آینه تخت در تاقچه ها اتاق صلیبی شکل مهمان - آینه تخت در تاقچه ها - نقوش هندسی و احجام کروی - بین تزیینات گیاهی سقف - نقوش گیاهی و حیوانی و کتیبه های نستعلیق در شومینه دیواری	نقوش گیاهی و حیوانی و کتیبه 	نقوش به کار رفته در سقف آینه تخت
		آینه کاری و کتیبه

ادامه ج 1. دسته بندی تزیینات اتاق های خانه شفیع پور یزد. مأخذ: نگارندگان.

نقش تزیینات در کیفیت‌دهی به فضاهای سکونتی

هدف این بخش از پژوهش ارزیابی نقش تزیینات در کیفیت فضاهای سکونتی می‌باشد. برای دستیابی به این هدف لازم است روش مناسبی جهت مطالعه اتخاذ گردد. این هدف در قالب مطالعات میدانی که شامل کسب نظرات و دیدگاه‌های مخاطبان معماری⁶ می‌باشد، طی پرسشنامه‌هایی بررسی شده است. با توجه به محدودیت‌های موجود در این تحقیق با حذف تزیینات از فضا به ارزیابی کیفیت فضای بدون تزیین پرداخته شده است.

بدین منظور در اولین منزل جداره اتاق خواب مهمان خانه شفیع‌پور در نظر گرفته شده و به شش مرحله از حضور تزیینات در فضا تقسیم گردید. این شش مرحله براساس میزان حضور تزیینات موجود در فضا تفکیک شد، که هرکدام از این مراحل براساس سلسله مراتب تکامل فضا با تزیینات می‌باشد. بدین ترتیب که در

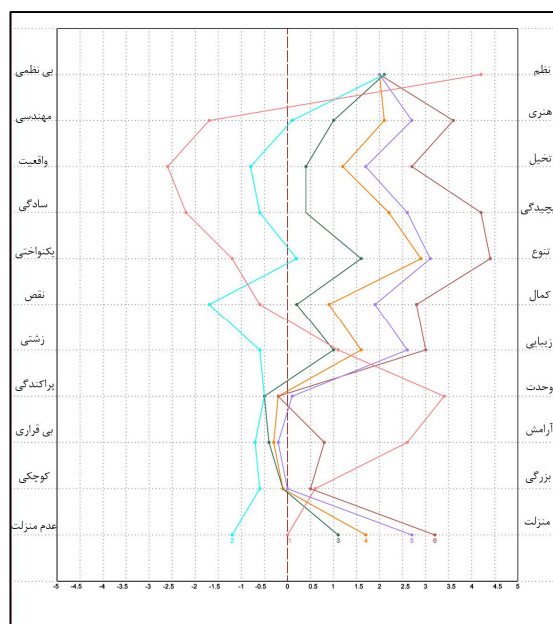
مرحله 1 تنها خطوط اصلی معماری بنا حضور دارند و فضا فاقد هرگونه تزیینات است، این مرحله که شامل هندسه مطلق معماری است به‌عنوان تصویر پایه در نظر گرفته شده است. مرحله 2 با اضافه نمودن عناصر فضاسازی مانند درب و پنجره‌ها به تصویر پایه بدست آمده است. با افزایش حضور تزیینات و اضافه شدن آزاره‌ها و قطار مقرنس‌ها و قاب تاقچه‌ها به مرحله قبلی، مرحله 3 به‌وجود آمده است که در واقع در این مرحله خطوط معماری تقویت شده است. در مرحله 4 یک گام دیگر در جهت افزایش حضور تزیینات برداشته شده، بدین صورت که عناصر عمودی و تزیینات گیاهی به مرحله 3 اضافه شده‌اند. با پرشدن فضای منفی این مرحله و اضافه شدن تزیینات لچکی‌ها در قاب آینه‌ها مرحله 5 بدست آمده است. در مرحله 6 درون قاب‌ها و بالای تاقچه‌ها و گشودگی‌ها پرشده و نشان‌دهنده فضایی آکنده از تزیینات است (تصویر شماره 7).

ت 7. مراحل 6 گانه اضافه شدن تزیینات به جداره اتاق خواب مهمان خانه شفیع‌پور یزد. مأخذ: نگارندگان.

حاکم است، نزدیک‌ترین خانه نزدیک به نظم علامت زده شود و هرچه از شدت نظم کاسته می‌شود، خانه‌های نزدیکتر به سمت بی‌نظمی علامت‌گذاری شوند. لازم به ذکر است که پرسشنامه بعد از جمع‌آوری نظرات پاسخ‌دهندگان مطابق جدول شماره 2 از شماره 1 تا 5 شماره‌گذاری شد.

در ادامه جهت ارزیابی، نظرات پاسخ‌دهندگان در جامعه آماری مذکور جمع‌آوری و مورد بررسی قرار گرفت. در هریک از مراحل ششگانه از حذف و اضافه شدن تزیینات، میانگین عدد انتخابی پاسخ‌دهندگان برای هر آیتم به‌طور جداگانه گرفته شد. مجموع نظرات فوق در قالب نمودار ارائه شده است (نمودار شماره 1).

ن 1. اعداد 1-6 به ترتیب مراحل مختلف افزایش تزیینات. مأخذ: نگارندگان.

در این نمودار علاوه بر اینکه در هر مرحله میزان پارامتر کیفی فضا مشخص شده، برای هر پارامتر کنار هم قرار گرفتن نقاط و پیوستگی حاصل از آن نشان‌دهنده آهنگ رشد و تغییر در کیفیت فضا براساس میزان

حضور تزیینات در فضا است. برای بررسی نتایج بدست آمده مدل‌های تغییرات تزیینات در هر مرحله ارائه شد. نمودارها نشان‌دهنده تغییر آهنگ رشد در آیتم‌های مختلف و اینکه تأثیر کدام آیتم در کیفیت فضا بیشتر و یا کمتر است، می‌باشند. مثلاً تزیینات در آیتم تنوع تأثیر بیشتری گذاشته نسبت به آیتم نظم و بی‌نظمی که در این مورد حضور تزیینات آن‌را تا حدی متعادل کرده و ثابت نگه داشته است (نمودارهای شماره 2 الی 4).

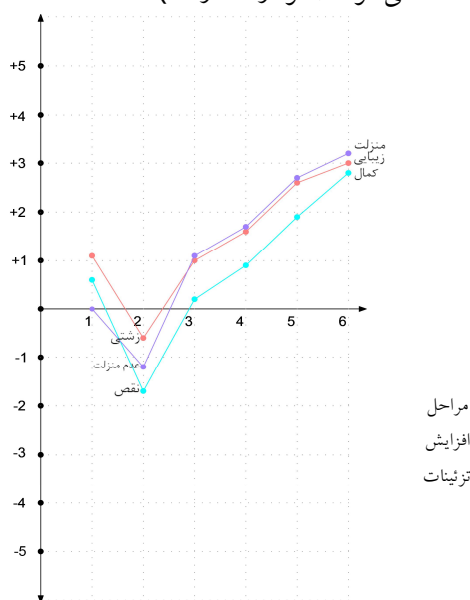
نتایج حاصل از این ارزیابی نشان داد که تزیینات در کیفیت‌دهی به فضای مسکونی دارای حداقل سه نقش می‌باشد که عبارتند از:

تزیینات عامل ارتقای صفات کیفی فضا

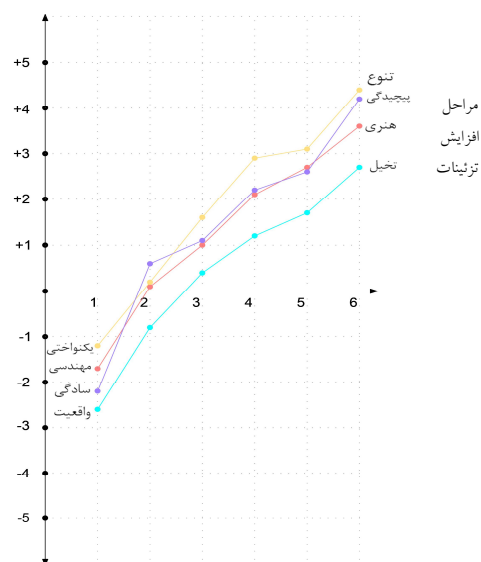
ارتقای صفات کیفی یعنی اینکه تزیینات در مراحل مختلف باعث افزایش یک صفت از صفات کیفی فضا می‌شود. این ارتقاء به دو عامل متکی است: کیفیت تزیینات و کیفیت معماری در مطالعات میدانی صورت گرفته با ثابت نگه‌داشتن بستر معماری، نقش تزیینات در این ارتقاء سنجیده شد و فرض نقش تزیینات در ارتقای کیفیت فضا در تعدادی از صفات تأیید گردید، هرچند در بسیاری دیگر تأیید نشد. صفاتی که تزیینات در ارتقای آن‌ها موثر واقع شد عبارتند از: هنری بودن، تخیل، پیچیدگی و تنوع.

اگر هنری بودن را یک کیفیت مناسب بدانیم در مقابل مهندسی، هر مرحله از افزایش تزیینات در بالا بردن این کیفیت نقش زیادی داشته است. ظهور تزیینات این کیفیت را از سمت مهندسی به هنری بودن ارتقاء می‌بخشد و نشان‌دهنده تأثیر زیاد تزیینات بر این صفت کیفی است. همین‌طور در مورد تخیل در مقابل واقعیت، تنوع در مقابل یکنواختی و پیچیدگی در مقابل سادگی؛ مشاهده می‌شود که این کیفیت‌ها نیز در هر مرحله نسبت به قبل رو به افزایش است (نمودار شماره 2).

زیبایی و کمال دو ویژگی کیفی از فضا هستند که در این دسته می‌گنجند و تقریباً مشابه با یکدیگر تغییر می‌کنند. فضای بدون تزئین از نظر مخاطبین تاحدی از زیبایی و کمال برخوردار است، با ظهور تزئینات این کیفیت‌ها به سمت زشتی و نقص افول نموده و پس از این مرحله و با افزایش تزئینات کیفیت فضا به سمت زیبایی و کمال ارتقاء پیدا می‌کند. از دیگر جنبه‌های کیفی فضا بحث منزلت است. از نظر مخاطبین فضای بدون تزئینات هیچگونه منزلت و یا عدم منزلتی را بیان نمی‌کند و تنها با ظهور تزئینات است که این کیفیت در فضا به وجود می‌آید. جالب توجه است که از نظر ایشان در مرحله اول ظهور تزئینات از منزلت فضا کاسته می‌شود و تغییر موضع پیدا کرده و به سمت عدم منزلت رفته ولی پس از افزایش تزئینات بار دیگر تغییر جهت پیدا کرده و باعث افزایش منزلت فضا می‌شود. (نمودار شماره 3).

ن 3. (برگرفته از ن 1) در محور افقی اعداد 1-6 به ترتیب مراحل مختلف افزایش تزئینات هستند. محور عمودی نشان‌دهنده درجه ارتقای صفات کیفی فضا بین صفات متضاد که عبارت از: "زیبایی، کمال، منزلت" و "زشتی، نقص، عدم منزلت" هستند، تعریف شده، که در اینجا بین 5+ و 5- مفروض شده‌اند. مأخذ: نگارندگان.

ن 2. (برگرفته از ن 1) در محور افقی اعداد 1-6 به ترتیب مراحل مختلف افزایش تزئینات هستند. محور عمودی نشان‌دهنده درجه ارتقای صفات کیفی فضا بین صفات متضاد که عبارت از: "هنری بودن، تخیل، تنوع، پیچیدگی" و "مهندسی واقعیت، یکنواختی، سادگی" هستند، تعریف شده، که در اینجا بین 5+ و 5- مفروض شده‌اند. مأخذ: نگارندگان.

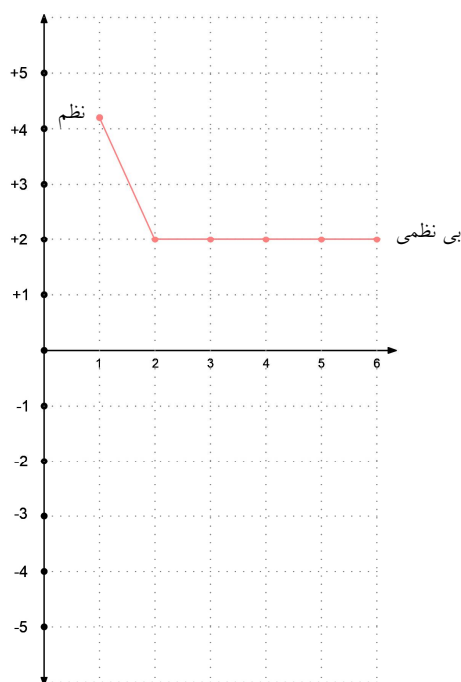
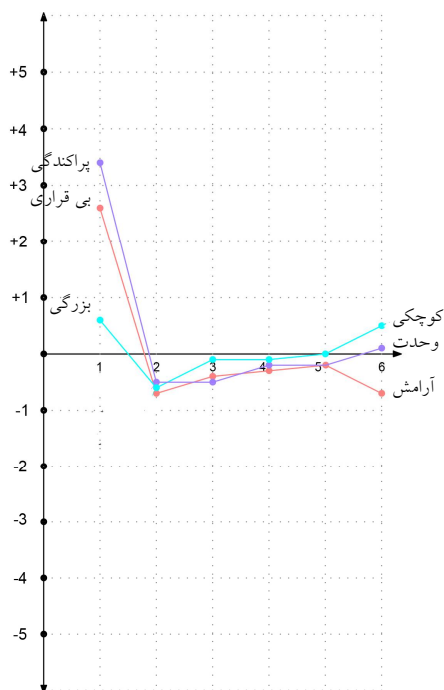
لازم به ذکر است که صفات هنری بودن، تخیل، پیچیدگی و تنوع از نظر میزان کمی در هر مرحله با دیگری تفاوت دارد که میزان کمی این صفات در نمودار ترسیم شده در نمودار شماره 1 قابل پیگیری است و در نمودار شماره 2 آهنگ رشد این تغییرات در صفات مذکور نشان داده شده است که از نظر کیفی تأثیر مشابهی داشته‌اند و به عبارتی از یک مدل تغییرات پیروی کرده‌اند.

تزئینات عامل تعدیل‌کننده و ارتقای صفات کیفی فضا طبق نظرات مخاطبین (نمودار شماره 1) در برخی موارد تزئینات هنگام ظهور در کالبد اولیه معماری، بعضی از صفات کیفی فضا را افت می‌دهد و یا به عبارتی تعدیل می‌کند و در مراحل بعدی و با افزایش تزئینات بار دیگر این صفات کیفی ارتقاء می‌یابند.

تزئینات عامل تعدیل کننده صفات کیفی فضا

نوعی دیگر از تأثیرگذاری تزئینات در کیفیت فضا، نقش تعدیل کننده صفات کیفی فضا توسط تزئینات می باشد. باتوجه به اینکه فضاهای معماری در برخی صفات دارای کیفیت بالا و برخی پایین می باشد، تزئینات باعث تعدیل این صفات می گردد. متعادل بدین معنی که گاهی با حضور تزئینات در صفات افت ایجاد شده و باعث شده تا صفت کیفی هماهنگ با بقیه صفات کیفی فضا عمل نماید. به عقیده مخاطبین برخی از صفات کیفی فضا با ظهور تزئینات کاهش یافته و در مراحل بعد و با افزایش میزان تزئینات تغییر چندانی در آن ها اتفاق نمی افتد. صفاتی که توسط تزئینات متعادل می شوند عبارتند از: نظم، وحدت، آرامش و بزرگی.

از نظر مخاطبین بیشترین مقدار نظم در فضای بدون تزئین مشاهده می شود که این نظم نسبتاً شدید با افزایش تزئینات تعدیل شده و نظم متوسط در فضا حاکم می شود. دامنه تغییرات این ویژگی کیفی در مراحل مختلف حضور تزئینات مشابه بوده و تقریباً تغییری در میزان آن صورت نگرفته است. مطابق نظر مخاطبین فضای معماری بدون تزئین از میزان وحدت و آرامش قابل ملاحظه ای برخوردار است، که حضور تزئینات وحدت را به سمت پراکندگی و آرامش را به سمت بی قراری سوق می دهد. از این مرحله به بعد افزایش تزئینات بر این کیفیت ها تقریباً بی تأثیر است. در برخی از ویژگی های کیفی فضا مانند میزان بزرگی از نظر مخاطبین تزئینات تأثیر چندانی در تغییر این کیفیت ها ندارند (نمودار شماره 4).

ن 4. (برگرفته از ن 1) در محور افقی اعداد 1-6 به ترتیب مراحل مختلف افزایش تزئینات هستند. محور عمودی نشان دهنده درجه ارتقای صفات کیفی فضا بین صفات متضاد که در نمودار سمت چپ عبارت است از: "کوچکی، وحدت، آرامش" و "بزرگی، پراکندگی، بی قراری" هستند، و در نمودار سمت راست عبارت از: نظم و بی نظمی هستند، تعریف شده، که در اینجا بین +5 و -5 مفروض شده اند. مأخذ: نگارندگان.

در این نوشتار سعی شد تا به این پرسش که تزیینات چه نقشی در کیفیت بخشی به فضای سکونتی ایفا می نماید، پاسخ داده شود. در این راستا با بررسی جایگاه تزیینات در معماری دیروز و امروز، می توان به تغییر نقش تزیینات در گذر زمان از هنر کاربردی و مجموعه هنرهای تلفیقی با یکدیگر به هنر تجربی پی برد. در مقایسه جایگاه تزیینات در معماری گذشته با معماری امروز به این مسئله باید توجه کرد که امروزه دو اتفاق نقش عمده ای در کمرنگ شدن رابطه تزیینات و معماری ایفا کرده اند. یا تزیینات کلاً حذف شدند و بناهای معماری فاقد هرگونه تزیین گشته اند و همین موضوع کیفیت معماری را دستخوش تغییر کرده است و یا اینکه تزیینات از بدنه معماری جدا شده اند و به صورت مجزا و مستقل مطرح شده اند.

در ادامه مقاله با ارائه دسته بندی کلی از شکل و شیوه حضور تزیینات در خانه شفیع پور یزد، رابطه تزیینات و بستر معماری تبیین گردید (تصویر شماره 6 و نمودار شماره 1) و مشاهده شد که وجود بستر مناسب معماری برای شکل گیری تزیینات اهمیت بسیار زیادی داشته است. نکته ای که شاید امروزه نادیده انگاشته می شود، که می توان در معماری امروز از آن استفاده نمود.

این گونه به نظر می رسد که در نزد مخاطبین، تزیینات در صفات کیفی فضا تأثیرات متفاوتی را بر جای می گذارد. نتایج بدست آمده از مطالعات نشان داد که تزیینات در کیفیت دهی به فضای سکونتی دارای حداقل سه نقش تقریباً متفاوت می باشد:

تزیینات عامل ارتقای صفات کیفی فضا: یعنی با ظهور تزیینات بسیاری از صفات کیفی فضا مانند هنری بودن، تخیل، پیچیدگی و تنوع ارتقاء می یابند.

تزیینات عامل تعدیل کننده و ارتقای صفات کیفی فضا: تزیینات در مرحله اول نقش تعدیل کننده صفات کیفی فضا را بر عهده دارد و در مرحله دوم باعث ارتقای صفات کیفی فضا می شود. صفاتی که در این دسته می گنجند عبارتند از: منزلت، زیبایی و کمال.

تزیینات عامل تعدیل کننده صفات کیفی فضا: بدین معنی که تزیینات در واقع متعادل کننده صفات کیفی فضا است و با افزایش تزیینات حد مطلوب و مشخص این صفات تغییر نمی کند. صفاتی که توسط تزیینات متعادل می شوند عبارتند از: نظم، وحدت، آرامش و بزرگی. با توجه به آنچه در این مقاله ارائه شد، می توان به اهمیت تزیینات در کیفیت فضای سکونتی پی برد. نتایج بدست آمده نشان داد که مهمترین نقش تزیینات بالابردن صفات کیفی فضا می باشد. طراحان باید در معماری امروز به سه نقش تزیینات آگاه باشند و برای طراحی های مختلف از جمله طراحی داخلی از این مقوله استفاده کنند. امید است طراحان و هنرمندان با شناختن این صفات کیفی و با به کاربردن صحیح تزیینات از نظر میزان، شکل و جایگاه تزیین در خلق فضاهای با کیفیت بالاتر کوشا باشند.

پی نوشت

1. سلسله قاجار از سال 1208 ه.ق تا 1343 ه.ق در ایران حکومت کرد (اسکارچیا، 1384: 35).
2. «نقاشی دیواری توام با گچبری رنگی از عصر اشکانیان در ایران متداول شد.» (پاکباز، 1383: 8)
3. یکی از خانه های دوره قاجار یزد.
4. در یزد عمده تزیینات بناها عبارتند از هنر وابسته به: 1. دربار 2. طبقه اشراف، شاهزادگان و ثروتمندان 3. عامه مردم و قشر زحمتکش که بیشتر در قهوه خانه ها متجلی می شده است (شریفی مهرجودی، 1388: 8).
5. «اصطلاحی در نگارگری ایرانی برای بازنمایی خیال پردازانه صحنه درگیری حیوانات، غالباً در تشعیراندازی مورد استفاده دارد. روح الله میرک را ابداع کننده این روش می دانند» (پاکباز، 1389: 448).

6. به عنوان نمونه مقدماتی، پرسشنامه اولیه ابتدا در میان 10 نفر از دانشجویان معماری دانشکده هنر و معماری دانشگاه یزد، توزیع شد و نتایج حاصل از آن بررسی شده و جهت رفع ابهامات تغییراتی در آیتم‌ها انجام شد. سپس پرسشنامه اصلاح شده در اختیار 30 نفر از دانشجویان معماری مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد همین دانشکده قرار گرفت. به علاوه تعدادی از این پرسشنامه‌ها در اختیار مخاطبین عام معماری هم قرار گرفت. نگارنده همواره در کنار پرسش‌شوندگان حضور داشته و سعی در رفع ابهامات احتمالی آن‌ها داشته است.

7. جا دارد در اینجا توضیح مختصری از متغیرهای بررسی شده در این مقاله ارائه شود:

«نظم» توجه به وحدت عناصر و گسترش نوعی ترتیب، قانون یا شیوه‌ای است که تمام عناصر از آن تبعیت کنند و «بی نظم» قطب مخالف آن است. (دوندیس، 1388: 161). به عبارتی پدیده منظم، مجموعه‌ای است که اجزای آن به نحوی در کنار هم و در ارتباط با یکدیگر قرار گرفته باشند که در مجموع هدف مشخصی را تعقیب نماید یا این که نظم، گرد آمدن اجزای متفاوت با کیفیت و کمیت ویژه‌ای در یک مجموعه است، به طوری که همکاری و هماهنگی آن‌ها، هدف معینی را تأمین کند. به گفته آیت الله جعفر سبحانی تبریزی «نظم عبارت است از نوعی پیوند و همکاری بین اجزای یک مجموعه در راستای تحقق هدفی معین، به گونه‌ای که هر جزئی از اجزاء مکمل دیگری بوده و فقدان هر جزء موجب می‌شود که مجموعه اثر مطلوب و هدف مورد نظر را فاقد باشد» (سبحانی تبریزی، 1375: 73).

«سادگی» به معنی «صراحت و روشنی عناصر، فرم و عدم استفاده از فرم‌های ثانویه و پیچیده» و «پیچیدگی» در نقطه مقابل سادگی و «شامل ریزه‌کاری‌های بصری و استفاده از عناصر متعددی است که تأثیرات مختلفی در نتیجه نهایی دارند و روند تشکیل معنا و تفسیر آن‌را مشکل می‌سازند.» (دوندیس، 1388: 162).

«وحدت» تعادل کاملی از عناصر مختلف در یک تمامیت یکپارچه است. چفت و بست واحدهای مختلف باید به خوبی انجام شود به طوری که همه آن‌ها به صورت یک موضوع واحد به نظر رسد. «پراکندگی» شکستن عناصر یا واحدهای طرح در قطعات مجزاست که باوجود ارتباطشان با یکدیگر هر کدام کاراکتر مستقلی دارند.» (دوندیس، 1388: 163).

«تنوع» به معنی گوناگونی، گونه‌گونی یا نوع به نوع بوده است که با مفهوم اختلاف داشتن متفاوت است بلکه تنوع به مفهوم دارای انواع بودن از یک جنس است که شامل مجموعه‌ای از گونه‌های مختلف اشکال یا فضاها که با هم قرابتی دارند و می‌توان آن‌ها را در یک اجتماع یا خانواده تعریف نمود. «یکنواختی» در معنی مخالف آن. به

معنی تکرار و یکدستی و فاقد گونه است.

«بی‌قراری» با استفاده از بازنمایی یا نوعی اشاره تداعی کننده حرکت. حالت زنده و فعال این تکنیک بصری زمانی که به استفاده از تکنیک سکون می‌رود کاملاً بی حرکت و ایستا می‌شود. «سکون» با موازنه مطلق حالتی آرام و آسوده را نمایش می‌دهد. (دوندیس، 1388: 167). «زیبایی» «گرچه همگان با خاصیت «زیبا» آشنا هستند، مفهوم «زیبایی» تعریف ناپذیر به نظر می‌رسد. گروهی از زیبایی‌شناسان تمایل به نفی وجود زیبایی دارند؛ گروه دیگر آن‌را ذاتی اشیای مورد تجربه زیبایی شناسی می‌دانند؛ برخی نیز به پیروی از افلاطون برآنند که زیبایی دارای وجودی متعالی است و کانت حتی زیبایی را تناقضی منطقی می‌انگارد که با این حال باید آن‌را پذیرفت.» (پاکباز، 1389: 287) و «زشتی» آنچه که فاقد زیبایی است، «قص» به معنی کمی و کمبود و «کمال» در معنی مخالف آن. واژه کمال اولین بار در آثار ارسطو بکار رفته و حکمای اسلامی هم به تبع ارسطو این واژه را در فلسفه بکار برده‌اند، وی واژه کمال را در بحث از طبیعت حرکت بکار برده است. ارسطو حالات نفس را فضیلت و رذیلت می‌داند که استحاله در آن‌ها راه ندارد و معتقد است فضیلت، نوعی کمال است زیرا وقتی که شیئی فضیلت خاص خود را کسب می‌کند ما آن‌را کامل می‌نامیم. چه تنها در این حالت است که شیء حالت طبیعی خود را داراست. مثلاً دایره کامل بهترین دایره ممکن است و رذیلت فقدان این حالت است. ارسطو فضیلت را کمال طبیعت یک شیء می‌داند و رذیلت را دوری از این کمال (لطفی تبریزی، 1390: 308-306).

«هنری» در ارتباط با برانگیختن احساس مخاطب است «مهندسی» تبعیت از قانون صرفه‌جویی و با هدایت محاسبات به وحدت با قوانین جهان هستی می‌رسد. (گروت، 1386: 104).

«تخیل» اصطلاحی برای توصیف توانایی ذهن درانگاره آفرینی و یا توانایی ذهن در کامل سازی دریافتهای ناقص از چیزها و «واقعیت» قطب مخالف آن است (پاکباز، 1389: 158 و 159).

«منزلت» به معنی قدر، اعتبار و ارزش در لغت نامه دهخدا آمده است. مفهوم منزلت در قالب جایگاه و پایگاه اجتماعی برای اولین بار توسط ماکس وبر، جامعه شناس آلمانی بکار گرفته شد. «او معتقد بود که اهمیت منزلت اجتماعی، برای دوام و ثبات قشربندی‌های اجتماعی، کمتر از اهمیت قدرت و ثروت نیست.» (عضدانلو، 1384: 330). به عبارتی «جامعه شناسان این مفهوم را برای توصیف جایگاهی که افراد جامعه اشغال کرده‌اند و یا برای نقشی که آن‌ها در درام اجتماعی ایفا می‌کنند بکار می‌برند. کارکرد جایگاه اجتماعی مانند نشانی افراد است. این نشانی به ما می‌گوید که فرد در کجای جامعه قرار دارد.» (عضدانلو، 1384: 149). «عدم منزلت» نداشتن قدر و منزلت می‌باشد.

فهرست منابع

- گروتز، یورگ کورت. (1386)، زیبایی‌شناسی در معماری، مترجم جهان‌شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ایران: تهران.
- مکی نژاد، مهدی. (1387)، تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی: تزیینات معماری، انتشارات سمت، ایران: تهران.
- ویلم فلور، پیتر چلکووسکی، مریم اختیار. (1381)، نقاشی و نقاشان دوره قاجار، مترجم: دکتر یعقوب آژند، انتشارات ایل شاهسون بغدادی، ایران: تهران.

- ارسطو. (1390)، سماع طبیعی (فیزیک)، مترجم: محمد حسن لطفی تبریزی، نشر طرح نو، ایران: تهران.
- اسکارچیا، جیان روبرتو. (1384)، هنر صفوی، زند، قاجار، مترجم: یعقوب آژند، انتشارات مولی، ایران: تهران.
- افشار، ایرج (1374)، یادگارهای یزد، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ایران: تهران.
- پاکباز، رویین. (1389)، دایره‌المعارف هنر (نقاشی، پیکره‌سازی و هنر گرافیک)، فرهنگ معاصر، ایران: تهران.
- پاکباز، رویین. (1383)، نقاشی ایران از دیرباز تا امروز، انتشارات زرین و سیمین، ایران: تهران.
- پوپ، آرتور. (1384)، معماری ایران، مترجم: غلامحسین صدری افشار، نشر اختران، ایران: تهران.
- تالبوت رایس، دیوید. (1375)، هنر اسلامی، مترجم: ماه ملک بهار، انتشارات علمی و فرهنگی، ایران: تهران.
- حاجی قاسمی، کامبیز. (1386)، گنجنامه (خانه‌های یزد)، دانشگاه شهید بهشتی، ایران: تهران.
- دوندیس، دونیس ا. (1388)، مبادی سواد بصری، مترجم: سعید آقایی، گنج هنر، ایران: تهران.
- رید، هربرت. (1386)، معنی هنر، مترجم: نجف دریابندری، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ایران: تهران.
- سبحانی تبریزی، جعفر. (1375)، مدخل مسائل جدید در علم کلام، موسسه الامام الصادق (ع).
- سرتیپی‌پور، محسن. (1386)، بررسی تحلیلی مسکن روستایی در ایران، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- شریفی مهرجردی، علی‌اکبر. (1388)، مرمت تزیینات داخلی، «نقاشیها و گچبری‌های خانه لاری‌ها»، دانشگاه یزد، ایران: یزد.
- عضدانلو، حمید. (1384)، آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی، نشر نی، ایران: تهران.
- قلمسیاه، اکبر. (1373)، یزد در سفرنامه‌ها، مؤسسه انتشارات یزد، ایران: یزد.
- قنبری، امید. (1385)، غریزه گرافیکی، آخرین گفتگو با مرتضی ممیز، نشر آنا، ایران: تهران.
- کالینز، پیتر. (1375)، دگرگونی آرمان‌ها در معماری مدرن، مترجم: حسین حسن‌پور، انتشارات قطره، ایران: تهران.